

Influența limbii albaneze asupra graiului de azi al aromânilor moscopoleni din localitatea Grabova (Greava) din Albania. Aspecte lexicale

Nistor BARDU*

Relațiile lingvistice dintre dialectul aromân vorbit în Albania și limba albaneză vorbită de populația majoritară din această țară au fost abordate în lingvistica românească de Th. Capidan în studiul *Raporturile albano-române* (Capidan 1922) și apoi în sinteza *Aromânii* (Capidan 1932), unde stabilea două și, respectiv, trei stadii ale influenței exercitate de limba albaneză asupra aromânei vorbite în Albania.

Primul stadiu datează din perioada veche și privește primele atingeri dintre strămoșii românilor, „încă de pe când aceștia nu erau despărțiți în tulpinile de astăzi”, și strămoșii albanezilor. Capidan precizează că în acest stadiu este vorba de „împrumuturile de cuvinte albanezești” care sunt mai numeroase pentru dacoromână decât pentru aromână (Capidan 1932: 190). Lăsând deoparte faptul că pentru etapa respectivă nu este vorba de împrumuturi din albaneză, ci de cuvinte moștenite din fondul lexical comun al strămoșilor albanezilor și ai românilor, problemă care a fost clarificată, după părerea noastră, de studiile lui Gr. Brâncuș (*Vocabularul autohton al limbii române*, 1983, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, 1995), Capidan observa că termeni ca *a se bucura* (alb. *bukuronj*), *bunget* (alb. *tosk bunk*), *cursă* (alb. *kurthë*), *gata* (alb. *gat*¹), *ghimpe* (alb. *gjëmp*), *mugur* (alb. *mugull*), *pârâu* (*përrua*), *strepede* (alb. *shtrep*) „vierme de brânză”, *vare* în *varecare* (alb. *vallë*) *zară* (alb. *dhallë*), *ghiuj* (alb. *gjush*, mai vechi *gljush*), *hămesit* (alb. *hamës*) se găsesc în dacoromână dar lipsesc în dialectul aromân (Capidan 1932: 170).

În legătură cu acest strat, Th. Capidan observa că „în ceea ce privește legăturile dintre aromâni și albanezi din această perioadă, românii din Albania cunoscuți sub numele de *fârșeroși* nu arată nimic mai vechi în grai în raporturile lor cu albanezii decât aromânii de pretutindeni” (Capidan 1932: 172).

Al doilea stadiu identificat de Capidan în *Raporturile albano-române* este cel al cuvintelor de origine albaneză din aromână care nu se găsesc în dacoromână și care datează din perioada de după despărțirea aromânilor de dacoromâni. Dintre termenii identificați de autor pentru acest strat menționăm: *balu* (despre cal) „cu o pată albă în frunte” (alb. *balj*); *bucupală* „mâncare preparată din pâine, unt și brânză, călită bine la foc” (alb. *bukuvalje*); *dală* „un fel de zară” (alb. *dhallë*); *daș* „miel de casă, care umblă după copii” (alb. *dash*); *g'elă* „mâncare (gătită” n.n., N.B.) (alb.

* Universitatea „Ovidius”, Constanța, România.

¹ De fapt *găti*, *gat* este o formă creată paralel, cf. Brâncuș 1983: 77, 78.

gjellë); *g'iză* „urdă de calitate mai proastă, un fel de jintiță” (alb. *gjizë*); *kîpur* „clopoțel, zdrângănel” (alb. *kjiprë*); *mușcă* „catâr, mușcoiu” (alb. *mushkë, mushk*) etc. (Capidan 1922: 491-493, Capidan 1932: 173).

Despre al treilea stadiu, Th. Capidan vorbește doar în *Aromânii* (Capidan 1932: 173-177), precizând că, de data aceasta, influența albaneză se exercită doar în graiul aromânilor din Albania, buni cunoscători atât ai graiului matern, cât și ai limbii albaneze. Exemplele date sunt din categoria lexemelor, preluate din limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, mai ales din Codex Dimonie, precum *cănusescu* „a amenința” (< alb. *kanos* „~”), *cothră* „murdărie, spurcăciune” (< alb. *kotrë* „~”), *fae* „păcat, vină” (< alb. *faj* „~”) etc. Alte exemple sunt din categoria expresiilor frazeologice, ca *tpag mână* „a se lăsa de ceva”: *nu tpaipse mânia di fupile ș -ul vătănapă* „nu s-a lăsat de hoții și l-au ucis” (< alb. *helqj dojë* „a trage mâna”), *di oapă* „de timpuriu, devreme”: *nă sculăm di oapă* „ne-am sculat de timpuriu” (< alb. *heret și hershëm* „devreme, de timpuriu” etc.), *gioc di loc* „a se mișca, a pleca, a se depărta” etc.

Articolul de față are în vedere acest din urmă strat de împrumuturi și se bazează pe anchete dialectale efectuate la aromânii *moscopoleni* din Albania în 1989, 2003, 2004, 2007 și 2008. În cercetările respective din satele curat aromânești (*rămănești*) din regiunea moscopoleană (Grabova, Nicea, Lunca, Șipsca), în special asupra celor din Grabova, am remarcat prezența a tot mai multe cuvinte albaneze în graiul de azi al aromânilor care se află trăitori în localitățile menționate. Fenomenul ni se pare normal, constituind un efect al contactului lingvistic aromâno-albanez, mai precis, al bilingvismului, care are o vechime de mai multe sute de ani. Ceea ce ni se pare relevant este că multe dintre aceste cuvinte nu fac parte din categoria neologismelor, cum ar fi firesc, ci din din fondul principal lexical, intrând astfel în concurență cu termenii moșteniți. Așa sunt, de exemplu, termeni din câmpul lexicosemantic al numelor de rudenie ca *bábi* (< alb. *babi* < tc. *baba*, pentru *tătă*; *dái* (< alb. *dajë*); *gági* (< alb. *xhaxhá* „unchi după tată”) pentru *lálă* „unchi”; *nănă* (< alb. *nënë*) pentru *mámă* etc.²

Alături de aceștia au intrat în grai, de asemenea de multă vreme, termeni ca *fisă* „1. neam, trib” (< alb. *fis* „trib, neam, familie”); „2. natură, caracter” (< gr. *fisis*), *izóti* „în stare, capabil” (< alb. *i zoti*), *mállă* „avere, proprietate, beneficiu” (< gr. *μάλα* „fort, très, beaucoup” < tc. *mal* „biens, fortune, richesse”), *véte* „persoană, personalitate, avere” (< alb. *vetë*), intrați, foarte probabil, de mai multă vreme în grai, pentru a suplini absența termenilor cu sens corespunzător din graiul nativ. Prezența acestora datează de multă vreme, din moment ce grăvenii care au emigrat între 1926–1938³ în România și au fost colonizați în Cadrilaterul dobrogean, în comuna Cociumar

² Pentru mai multe informații în legătură cu acest subiect cf. Bardu 2004: 703–708.

³ Nicolae Saramandu (2004: 27) dă anii 1928–1938 drept perioada de emigrare a lor în România, dar din datele culese de noi de la grăvenii din satul Nisipari, unde au ajuns cei mai mulți după cedarea Cadrilaterului, în 1940, rezultă că familia Guriță era în România încă din 1926, cf. *Mitri Guriță* (n. 1902), și nu din 1928, cum spune Al. Rosetti 1929: 80, care l-a anchetat în Cadrilater, pe *Mixali Guriță*, tatăl lui *Mitri Guriță*.

din județul Durostor, apoi, în 1940, în satul Nisipari din județul Constanța, îi întrebuițau frecvent în comunicarea cotidiană⁴.

Dacă termeni precum cei de mai sus se află de mai mult timp, poate de secole, în graiul celor care locuiesc azi în Grabova (Greava), o dovadă în acest sens fiind prezența lor și în graiul gravenilor din Nisipari, anchetați de noi în anii '70 ai secolului trecut, considerăm că lexemele despre care vom vorbi în continuare au intrat în vorbirea gravenilor în ultimele decenii. Ei fac parte din aria semantică a lumii satului și a locuinței.

BĂGO, s.f., „cășărie” „fromagerie”. *Duș^u láptili la bġo* „am dus laptele la cășărie”. Astăzi, la Grabova, aproape nimeni nu mai întrebuițează numele de *cășărie* (< lat. *casearia*), spre deosebire de urmașii gravenilor stabiliți în România, la Nisipari, care încă îl actualizează în contexte corespunzătoare: *Nġa Sġma ári cășăria acásă la el*.

În DDA, Tache Paphagi înregistrează *băġġu* cu următoarele sensuri: 1. „baci”, cu precizarea că este o pronunție rară și eronată a lui *băcġu* „baci, fromager” și 2. „brânză smântânită, fromage écrémé qu'on conserve pour l'hiver dans des outres”, păstrată în burdufuri, fiind considerată brânza celor săraci.

Am fi tentați să credem că actualul *băġo*, întrebuițat în comunicarea cotidiană a crescătorilor de oi din Grabova, îl reabilitează pe vechiul *baci*, cuvântul moștenit din substrat în dacoromână, meglenoromână (*baċiu*) și istroromână (*ba ģe*). Brâncuș 1983: 31–32 consideră că în aromâna din Albania, *baci* a dispărut datorită concurenței lui *cășar* (< lat. *casearius*) și a derivatelor sale *cașu*, *cășare*, *cășărie*, *cășeat* etc., pe care le-a înregistrat Rosetti (1929). La dispariția ar. *baci*, ne spune mai departe Grigore Brâncuș, au contribuit și sinonimele *ċilnicu* (< *ċelnic* < v. sl. *ċelġnikŭ*) și *baġeġi* (< alb. *baxhoxhi* „fromager”, acesta fiind rezultat din *bazho*). În albaneză, *baç* cu sensul „fromager”, precizează Brâncuș, se folosește extrem de rar, nefiind înregistrat în FSF, frecvente fiind *djathar* (< *djathġe* „brânză”), *gjizar*, *baxhoxhi*. DARFSR înregistrează însă *bacġe*, s.m. „bade, bădie, bădică, bădiță”. Oricum, putem spune că între *baci* și *băġo* există legături ce țin de fondul de substrat comun limbilor română și albaneză. Ar. actual *băġo* provine, fără îndoială, din alb. *băxho* „cășărie”.

BÓTĂ, s.f., defectiv de plural, „lume”. Acest lexem înlocuiește în rostirea aromânilor din Grabova (Greava) pe termenul frecvent utilizat în trecut *duġġae*, înregistrat de noi în România, la Nisipari, și în varianta *duġġee*, articulat *duġġea*. Tache Papahagi dă, în DDA, formele *duġġae*, pentru nord, și *duġġávă* cu sensul „lume”, „monde”, etimonul fiind tc. *doun*/ð. La întrebarea noastră pusă subiectului TB, *La ģi spuneġ bótă?*, răspunsul lui a fost *La duġă*. Deși nu am avut vreme să ne dăm seama dacă *bótă* este mai frecvent folosit decât *duġă* sau *duġġae*, foarte probabil că și în cazul rostirii celor doi termeni avem a face deocamdată cu o alternanță liberă, cu aceeași precizare că generațiile tinere înclină pentru rostirea lui *bótă*, mai comodă, în comparație cu tradiționalul *duġġae*. Provine din albanezul *bótġe*, s.f., „lumea, Pământul, Universul” (cf. DARFSR s.v.).

⁴ Am auzit personal rostirile *năă* și *băbi* la aromânii graveni din satul Nisipari, iar apelativele *ġăġi* și *dăi* fac parte chiar din graiul familiei noastre și le întrebuițăm noi înșine în discuțiile cu sau despre persoanele care aveau acest grad de rudenie cu noi.

ΔÓΜΆ, pl. *δóμι*, s.f. „cameră, odaie, încăpere”. Întrebarea *Cáti dóμι ari casa távǎ?* „Câte camere are casa ta?” ne-a fost adresată de mai multe ori în convorbirile libere avute cu subiecții din Grabova de azi sau ce cei proveniți de aici și stabiliți la Elbasan. Când le atrăgeam atenția să spună „pi limba noastră”, atunci informatorii TB și DB se corectau și înlocuiau în enunț pe *δóμǎ* cu *cunácǎ*. La Nisipari, pentru sensul de „cameră”, termenul întrebuițat de grăvenii din generația celor veniți din Albania, era *cunácǎ*, pl. *cunǎț*, s.f., care evocă pentru vorbitorii de dacoromână pe *conac* „casă boierească la țară, pe o moșie, reședință a unui ispravnic sau a unui subprefect” și celelalte sensuri derivate: „loc de popas, popas, distanță dintre două popasuri” etc. În DDA, Tache Papahagi înregistrează *cunáke*, pl. *cunǎkǐ*, cu aproape aceleași sensuri ca în dacoromână: „popas”, „lieu où l'on descend pendant le voyage, halte, station; espace qu'on parcourt en un jour; résidence; hôtel du gouvernement”.

Așadar, sensul de „cameră, odaie” nu este notat de Tache Papahagi, ceea ce ne determină să credem că acesta se găsește doar în graiul moscopolean. Nu avem date care să confirme că sensurile identice cu cele din dacoromână „popas, loc pentru popas, distanță dintre popasuri” s-ar afla și în graiul moscopolean.

Etimonul, atât pentru *cunácǎ*, cât și pentru varianta *cunáke*, este tc. *qonaq* (konak) (cf. DDA, DEX s.v. *conac*). Pentru *δóμǎ*, etimonul este alb. *dhómě* „cameră, odaie, încăpere” (< lat. *domus* „casă, locuință”).

GOT, pl *g fǐi*, s.n. „pahar”, în fraza *Haudi, bea un got d'arǐe, kǎ viniș'di diparti* „Hai, bea un pahar de rachiu, că ai venit de departe”. Lexemul *got* înlocuiește în graiul moscopolenilor din Grabova (Greava) aromânescul *cúpǎ*. La Nisipari, *cúpǎ* (un *cupǎ di arǐe*) este folosit și el tot mai rar de către grăvenii din Nisipari, și numai de către cei mai în vârstă. Cei din generațiile mai tinere, născuți în România, spun mai degrabă *un pahár di in*⁵. Înlocuirea se datorează foarte probabil aceleiași tendințe a vorbitorilor aromâni de a părăsi unele rostiri sub presiunea limbii oficiale pe care o întrebuițează tot mai frecvent în comunicare obișnuită. Provine din albanezul *gotë*, s.f., cu același sens.

LÁG'E, pl. *lag'i*, s.f. „cartier de locuințe, mahalala”: *lág'a Cúcolápi* „cartierul (mahalala) Ciuciolariilor, a celor al căror nume de familie este Cúco”; *acó ma s-fǎți un lág'i návǎ* „acolo se face un cartier nou”. La grăvenii din Nisipari, noi am înregistrat *mǎhǎlǎ* (< tc. *méhallé*), pentru referința respectivă, *lágje* folosindu-l rar, ca pe un fel de dublet, doar cei care, în anii '60 și '70 ai secolului trecut au fost în Albania pentru a-și revedea locurile natale. La Greava de azi însă, *mǎhǎlǎ* este tot mai rar întrebuițat cu sensul în discuție. Poate doar cu sens peiorativ (?!). Provine din alb. *lagje* „cartier, mulțime, grup” (cf. DARFSR s.v.; Papahagi nu-l înregistrează în DDA).

TAVOLÍNÁ, pl. *tavolíni*, s.f. „masă”, „mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau pe mai multe picioare și pe care se mănâncă sau se scrie”. Azi, când elementele de civilizație urbană au pătruns până și în cele mai izolate sate din Albania, și la Grabova (Greava) aproape nimeni nu mai folosește termenul *sófrǎ*, pl. *sófri*⁵, utilizat cu multe decenii în urmă.

⁵ În alte graiuri din aromână există și forma *sufrǎ*, mai apropiată de etimonul turcesc *sofrá*; cf. Papahagi, DDA, s.v. , care înregistrează și forma *sófrǎ*.

Moscopolenii grăveni din Nisipari întrebuițau încă în anii '50 și '60 ai secolului trecut, ca „masă”, obiectul numit *sófră*, tot un fel de masă, de obicei rotundă, dar mai joasă, deci cu picioare mai scurte. *S-bâgăm s ffra s-mâcăm pâni* se actualiza frecvent atunci când se apropia ora mesei de prânz sau de seară. Pentru alte exemple, cf. DDA s.v. Cu timpul mobila numită *sófră* a fost înlocuită cu cea obișnuită numită *másă*, iar lexemul *sófră* a dispărut din actualizarea cotidiană a graiului. Un fenomen asemănător trebuie să se fi petrecut și în viața și graiul moscopolenilor rămași la Greava sau ajunși în orașe, locul lui *sófră* luându-l aici neologismul *tavolînă* împrumutat cu pronunția identică din albaneză (*tavolînë*, cf. DARFSR), unde a fost împrumutat din italiană.

Prezența cuvintelor de origine albaneză în graiul aromânilor din Albania, în general, și în graiul moscopolenilor, în special, este, până la un punct, un fenomen firesc. Fiind sedentari de sute de ani, aromânii moscopoleni din Grabova (Greava), ca și cei din celelalte sate din zona moscopoleană (vezi *supra*), au intrat în contact lingvistic cu albanezii, ceea ce a permis apariția fenomenului de bilingvism⁶, care a condus la influențe reciproce, mai ales în domeniul lexicului.

Având în vedere realitatea sociopolitică de azi a aromânilor din Albania, care nu sunt recunoscuți ca minoritate națională de către statul albanez, ci doar ca o minoritate culturală, folosirea graiului nativ nefiind nici protejată, nici încurajată, ba uneori ironizată, este posibil ca dinamica lexicală din graiul actual al aromânilor moscopoleni din satul Grabova (Greava) din Albania, care și-au păstrat până în prezent în mod remarcabil specificul etnolingvistic, să reflecte tendințe ireversibile ale evoluției lor identitare.

Bibliografie

- Bardu 2005: Nistor Bardu, *Elemente lexicale albaneze în graiul de astăzi al aromânilor moscopoleni din Albania*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română structură și funcționare* (Actele celui de al IV-lea colocviu al Catedrei de limba română), București, Editura Universității din București.
- Borbély 2009: Anna Borbély, *Bilingvismul, în Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextual european*, Iași, Editura Alfa, 2009.
- Brâncuș 1983: Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Capidan 1922: Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania”, II, 1921-1922, Cluj, p. 444-454.
- Capidan 1931: Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra aromânilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI, 1929-1930, București, p. 1-210.
- Capidan 1932: Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București.
- Rosetti 1929: Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, în „Grai și suflet”, vol. IV, fasc. I-II, București, 1929-1930, p. 1-83, 377-380.
- Saramandu 2003: Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, Editura Ex Ponto.

⁶ Aspecte diverse ale fenomenului de bilingvism, care pot explica, în parte, situația graiului aromânesc din Grabova, sunt prezentate de Ana Borbély 2009: 33-42.

Sigle:

DARFSR: Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român. Fjalor shqip-rumunisht*, Iași, „Polirom”, 2003.

DDA: Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, Editura Academiei, 1974.

DEX: *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Academiei, 1984.

FSF: Vedat Kokona, *Fjalor shqip – frengjisht*, Tiranë, 1977.

Subiecți:

Dhionis Paço (DP), 42 ani, marangoz, agricultor; locuiește în Grabova.

Dhori Bardhi (DB), 73 ani, zidar, agricultor; până la 60 de ani a locuit în Grabova; în prezent locuiește la Elbasan.

Todi Buzo (TB), 45 ani, om de afaceri; locuiește la Grabova și la Elbasan.

The Influence of Albanian on the Idiom of Moscopolean Aromanians from Grabova (Greava), Albania

It was noted during the field studies we carried in the “pure” Aromanian villages of Grabova, Nicea, Lunca, and Șipsca, in the Moscopolean region, in Albania, in 2004, 2007 and 2008, respectively, that Albanian words were increasingly being used by the Aromanians living there. The present article examines the linguistic situation at Grabova (Greava). One of its most striking features is that many Albanian terms the Grabovars use are not neologisms, which would be normal; instead, they belong to the main lexicon, and strongly compete with the inherited terms. Thus, in the lexical-semantic field related to the rural world and the household, *bótă*, „world” (< Albanian *botë*), is more and more frequently used instead of *duñëe* (< Turkish. *doun/à.*), which was ‘revived’ only a short while ago, *lág'e* „district” (< Albanian. *lagje*), instead of the old *măhălă* (< Turkish. *méhallé*). Similarly, the Albanian *got* „~” tends to completely replace the Aromanian *cúpă* (< Lat. *cuppa* „large wooden vase”), which has been in use for a long time. By contrast, the lexeme *got* is totally unknown to the new generations of Aromanian Grabovars, who came to Romania and finally settled in the village of Nisipari, Constantza County. The examples could continue. Is it possible that the lexical dynamics of the contemporary idiom spoken by the Moscopolean Aromanians from the village of Greava, Albania, who, until now have preserved their ethnic and linguistic identity remarkably well, may reflect irreversible tendencies of their identity evolution? It is a question to which our article attempts to give a plausible answer.